

SPRAWOZDANIE Z KAMPANII WYKOPALISKOWEJ
PRZEPROWADZONEJ NA TERENIE ZACHODNIEJ NEKROPOLI TANAIŚ W SEZONIE 1999
(Pl. 2-11)

W dniach 22.06. – 17.07. 1999 roku prace archeologiczne na terenie zachodniej nekropolii Tanais prowadził rosyjsko-polski oddział Ekspedycji Archeologicznej Dolnego Donu Instytutu Archeologii Rosyjskiej Akademii Nauk, Ośrodka Badań Archeologicznych *Novae* Uniwersytetu Warszawskiego i IAUW pod kierownictwem prof. Tatiany Arseniowej. Ze strony polskiej w ekspedycji uczestniczyli pracownicy Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego: dr Tomasz Scholl (archeolog, kierownik wykopalisk ze strony polskiej), dr Karol Piasecki (antropolog), mgr inż. arch. Ewa Omernik (architekt), pracownik OBA *Novae* Agnieszka Tomas, studenci IAUW.¹ Stronę rosyjską reprezentowali pracownicy Muzeum „Tanais” i Laboratorium Archeologicznego Państwowego Uniwersytetu w Rostowie (GUR): mgr Ludmiła Kazakowa, mgr Swietłana Naumienko (ceramolog) i mgr Swietłana Tobolcewa (konserwator), a także studenci Wydziału Historycznego GUR.

Celem badań archeologicznych prowadzonych w wybranym przez nas miejscu (Fig. 1) jest rozpoznanie terytorium bezpośrednio przylegającego z dwóch stron do hellenistycznego muru obronnego odsłoniętego w 1962 roku w wykopie XIII.² W sezonie 1999 prace prowadzono w nowym wykopie /XXV/, który wytyczono na podstawie rezultatów badań geofizycznych przeprowadzonych w roku 1998 przez dr. Krzysztofa Misiewicza z Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Warszawie. Pracami geofizycznymi objęto obszar 20 m x 25 m, zaś wykop wytyczono w miejscu występowania anomalii sugerującej istnienie narożnika (muru ?), Fig. 2).

W pierwszej fazie prac wytyczono wykop o wymiarach 5 m x 10 m (kwadraty 1 i 2), a następnie rozszerzono go ku wschodowi o kolejny kwadrat o boku długości 5 m (kwadrat 3). Pomiędzy kwadratem 2 a kwadratem 3 pozostawiono świadek szerokości 0,50 m (Fig. 3).

Z całej powierzchni wykopu XXV zdjęto warstwy współczesne i warstwy związane z użytkowaniem tego

miejsca jako śmietnika w okresie rzymskim.³ Analiza profili wykopu (np. profilu północnego) ujawniła horyzontalne ułożenie warstw i znaczne różnice pomiędzy kwadratami 1 i 2 (Fig. 4) a kwadratem 3 (Fig. 5). Okazało się, że pierwsze dwie warstwy w kwadracie 3 nie mają analogii w kwadratach 1 i 2. Dopiero poziom osiągnięty w kwadracie 3 w końcu sezonu wydaje się być związany z warstwami w pozostałych kwadratach.

Kolejną cechą charakterystyczną wykopu XXV jest brak wkopów poniżej poziomu warstwy pierwszej, liczne nory zwierzęce oraz głęboka penetracja korzeni roślin, które zniszczyły także wierzchnią warstwę calca. Należy także zauważyć, że cały nadkład zawierający ewentualnie materiał średniowieczny, wyraźnie widoczny w naszym poprzednim wykopie XVII–2,⁴ tutaj był nieobecny, gdyż prawdopodobnie został użyty do budowy tzw. wału tureckiego.⁵ Wał ten ogranicza od wschodu i południa teren naszych wykopalisk.

W trakcie prac założono cztery sondáže, odsłonięto fragmenty dwóch murów, czterech jam, jednej „lepianki”, a także pochówek jeźdźcy z koniem. Do Muzeum w Tanais przekazano 42 zabytki wydzielone.

Kwadraty 1 i 2.

Pierwsza warstwa – humusu (I) – sięgająca do głębokości 0,50 m poniżej współczesnej powierzchni gruntu, zawierała znacznie przemieszany, ubogi materiał zabytkowy. Zdecydowaną większość stanowiły fragmenty amfor hellenistycznych i rzymskich, były także nieliczne fragmenty młodsze. Na pozostały materiał ceramiczny składały się fragmenty naczyń lepionych i stołowych oraz nieliczne fragmenty naczyń szaroglinianych. Materiał kostny zaczął występować dopiero na poziomie zagruzowania, czyli na stropie warstwy II. Brak kości ludzkich sugerował definitywne opuszczenie nekropolii zachodniej antycznego Tanais. Uwagę zwracał także absolutny brak kamieni w warstwie I.

¹ Jarosław Balcerzak, Beata Baliukeviciūtė, Adrian Kałczew, Tomasz Karolak, Katarzyna Kaźmierska, Emilia Kunikowska, Elwira Kuś, Adam Marks, Agnieszka Wasilewska, Magdalena Wileńska, Rafał Wydmuch, Szymon Zyga.

² D. B. ŠELOV, *Tanais i Niżnij Don v III - I vv. do n.é.*, Moskwa 1970, p. 93.

³ A. I. BOLTUNOVA, *Raskopki oboronitel'noj steny zapadnogo rajona Tanaisa (1958-1963 gg.)*, MIA 154, 1969, p. 123.

⁴ T. ARSENIĘWA, T. SCHOLL, *Tanais – trzy lata badań nekropolii zachodniej*, Światowit 1 (42), 1999 A, p. 15 sq.

⁵ D. B. ŠELOV, *op. cit.*, p. 91, 101

Stropem warstwy drugiej (II) jest warstwa kamieni zalegających w obu kwadratach (**Fig. 6**). Prawdopodobnie jest to poziom poniżej dolnej granicy orki – brak kamieni w warstwie I mógł być rezultatem wybrania ich w związku z uprawą ziemi. Wyraźnie widoczna jest granica występowania kamieni biegnąca po linii NW – SE w kwadracie 1. Granica taka widoczna jest także na wykresach wyników prac geofizycznych. Okazało się w trakcie badań wykopaliskowych, że jest to także granica oddzielająca konstrukcje kamienne bliższe miastu od jam zasobowych. Dokumentując poszczególne partie kamieni, do końca wykopalisk zdjęto ich 3 warstwy. Materiał masowy warstwy drugiej to przede wszystkim fragmenty amfor hellenistycznych i rzymskich, nieliczne fragmenty ceramiki młodszej, liczne fragmenty ceramiki lepionej i nieliczne – ceramiki stołowej. Z warstwą II związane są następujące obiekty: mur nr 1, grób nr 1, jamy 1 – 4, pozostałości „lepianki”. Zagadką pozostaje centralna konstrukcja kamienna w kwadratach 1 i 2 (**Fig. 7**).

Wybrane znaleziska z tej warstwy – to przede wszystkim bardzo dobrze zachowany średniowieczny żelazny grot strzały /nr inwentarza polowego: T/99/XXV/5p/, kościane guziki /T/99/XXV/8p, 17p/⁶, dno naczynia hellenistycznego z graffiti: dwie litery greckie NI /T/99/XXV/12p/, stemple na imadłach amfor rodyjskich z II wieku p.n.e. /T/99/XXV/13p, 19p, 22p/⁷.

Mur nr 1 (**Fig. 7**). Odsłonięty został fragment o długości 1,30 m. Szerokość muru wynosi 0,60 m przy profilu południowym i 0,30 m u krańca północnego. Dla odsłonięcia fundamentów muru od strony zachodniej założono sondaż nr 1 o wymiarach 1 m x 0,50 m. Stwierdzono, że od strony zachodniej mur ma jeden rząd niewielkich kamieni zalegających na głębokości zaledwie 0,20 m poniżej odsłoniętej korony muru. Od strony wschodniej fundament złożony jest prawdopodobnie z trzech rzędów kamieni średniej wielkości. Wypełnisko sondażu dało bardzo niewiele materiału archeologicznego; na uwagę zasługuje jedynie fragment imadła amfory z Knidos ze stemplem datowanym na początek I wieku p.n.e. /T/99/XXV/23p/. Na dnie sondażu zalegają kamienie, co oznacza, że nie osiągnęliśmy w tym miejscu calca.

Sondaż 1 (**Fig. 7**). Założony został w narożniku południowo-zachodnim kwadratu 1. Początkowo miał wymiary 2 m x 1,5 m, później zamierzano go rozszerzyć wzdłuż burty zachodniej do wymiarów 2 m x 5 m. Celem

sondażu było sprawdzenie mikroteologii terenu w miejscu – wydawało by się – pustym. W warstwie I i na stropie warstwy II nie było ani zagruzowania, ani materiału archeologicznego, natrafiono natomiast na skupisko jam różnego kształtu i przeznaczenia. Wszystkie jamy mają zasyp pusty, bez artefaktów. Występują nieliczne kamienie, trochę popiołu i węgla drzewnego, nieco kości zwierzęcych. Szczególnym znaleziskiem są szkielety 2 zółwi odkryte w zasypie jamy nr 1. Bardzo licznie występują natomiast nory zwierzęce i widoczne są ślady penetracji roślinnej. Ta głęboka penetracja korzeni, przede wszystkim drzew owocowych, znacznie zniszczyła brzegi jam, a także naruszyła strukturę calca. Z powodu odsłonięcia kolejnych jam występujących od północy, prace w sondażu przerwano, aby kontynuować je w następnym sezonie.

„Lepianka” (warstwa VII w profilu północnym kwadratu 1). W narożniku północno – zachodnim, w trakcie czyszczenia górnej warstwy kamieni, natrafiliśmy na warstwę potłuczonych naczyń lepionych ręcznie (późnohellenistycznych), zalegających warstwą o grubości ok. 0,10 m na długości do 2 m. Wśród nich znajdowały się m. in. 2 lampki oliwne /T/99/XXV/4p, 9p/, a nad nimi fragment stempla na imadle amfory z Rodos /T/99/XXV/3p/. Pomiędzy kamieniami i fragmentami ceramiki (głównie hellenistycznej ale są także nieliczne fragmenty ceramiki rzymskiej po II wiek n.e) znajdowało się także skupisko kości zwierzęcych i łusek rybich, popiołu i węgla drzewnych, nieliczne muszle. Wydaje się, że naczynia zostały rozbite o kamienie, a część zniszczyły korzenie roślin. Poniżej warstwy kamieni i ceramiki znajduje się warstwa ciemnej ziemi z popiołem, kośćmi i nielicznymi fragmentami ceramicznymi. Są także małe ale liczne fragmenty polepy. W zasypie znaleziono m.in. fragmenty czarki megaryjskiej datowanej na drugą połowę II wieku p.n.e. /T/99/XXV/16p/. Poziom odsłonięty na zakończenie prac jest równocześnie poziomem zniszczonej polepy. Cała konstrukcja obiektu widoczna jest w profilu północnym kwadratu 1, a jej ślady sięgają do 1,20 m na południe. Prawdopodobnie mamy tutaj do czynienia z fragmentem lepianki. Niewyjaśnione pozostają relacje pomiędzy lepianką a jamami od południowego zachodu i brukiem od wschodu.

Grób nr 1 (**Fig. 8**). W trakcie znoszenia pierwszej warstwy bruku okazało się, że zaczynamy odsłaniać kości konia. Natrafiliśmy na nieograbiony pochówek jeźdźcy wraz z koniem, pochodzący z VIII-IX wieku⁸ (**Fig. 9**).

⁶ L. A. DEMIDENKO, *Kostjanye izdelija pervych vekov našej éry iz Tanaisa*, Vestnik Tanaisa 1, 1994, pl. XVII, 1-16.

⁷ Datowanie stempli zawdzięczamy prof. Zofii Sztetyłło z Instytutu Archeologii UW.

⁸ Z opublikowanych pochówków koczowników należących do kultury sątowo – mająckiej, żaden nie posiada tak bogatego inwentarza grobowego i jednocześnie towarzyszących jeźdźcowi zwierząt: konia i barana, np. S. A. PLETNEVA, *Kočevničeskij mogil'nik bliz Sarkela - Beloj Veži*, MIA 109, 1963, p. 216-259;

Koń był ogierem bojowym, leżał na prawym boku z podkurczonymi nogami i wyciągniętą szyją, łbem skierowanym na południe, w stronę jeźdźca. Przy koniu znajdowały się dwa żelazne strzemięna /T/99/XXV/38p, 39p/, żelazne wędzidło /T/99/XXV/33p/ i żelazna sprzączka od popręgu /T/99/XXV/37p/, (Fig. 11). W niszy od strony południowej w pozycji wyprostowanej, na plecach spoczywał wojownik w wieku około 40 lat. Ręce i nogi wyciągnięte wzdłuż ciała, stopy obciążone, skierowane piętami ku sobie. Na wysokości talii leżała żelazna klamra od pasa /T/99/XXV/42p/, (Fig. 14). Za głową zmarłego skierowaną ku zachodowi znajdowało się ręcznie lepione naczynie na wodę /T/99/XXV/43p/ (Fig. 13) oraz wbity w kość baranią nóż żelazny /T/99/XXV/40p, 41p/, (Fig. 12). Po prawej stronie zmarłego, wzdłuż południowej ściany grobu, znajdował się łuk ze strzałami. Niestety, wzdłuż tej burty wiódł także chodnik bajbaka – dlatego do naszych czasów dotrwały jedynie leżące bezładnie kościane nakładki na łuk /T/99/XXV/45p/, (Fig. 15) oraz 2 groty strzał. Ponieważ nisza ze szkieletem mężczyzny znajdowała się nieco niżej niż szkielet konia (Fig. 10), to także stan zachowania przedmiotów żelaznych jest różny: bardzo dobry przy koniu i bardzo zły przy jeźdźcu. Z tego względu tylko jeden grot strzały okazał się w miarę kompletny /T/99/XXV/44p/, (Fig. 14). Pomiędzy głową zmarłego a łbem konia spoczywał czerep starego barana, obok – kości (także starego barana): noga z kopytem i 2 kości długie. Pod koniem znajdowały się kości młodego barana: udziec z nogą.

Można wnioskować, że w trakcie kopania w średniowieczu grobu natrafiono na jamę nr 3, którą częściowo wykorzystano. Dla wzmocnienia platformy na której spoczywał koń, dno wyłożono kilkoma płaskimi kamieniami. Dary grobowe znajdujące się za głową, łuk z kołczanem a także stopy mężczyzny złożonego w grobie spoczywały prawdopodobnie w niszach. Niestety, bardzo silna penetracja korzeni znacznie uszkodziła zarys górny nisz. Także przesunięcie górnej warstwy kamieni w wyniku działalności człowieka uniemożliwia nam odtworzenie ewentualnej obstawy kamiennej pochówku. Tylko od strony wschodniej (przy nogach końskich) i od strony południowo-wschodniej zachowały się *in situ* fragmenty kamiennej obstawy. Jako materiał do jej budowy użyto kamieni zabranych z bruku zalegającego na północny wschód od pochówku. W zasypie grobu znaleziono bardzo ubogi materiał archeologiczny: nieliczne fragmenty naczyń lepianych i nieliczne fragmenty amfor hellenistycznych oraz rzymskich.

Kwadrat 3,

w którym założono dwa sondaze: 2 i 3 (Fig. 16).

Sondaż 2. Założony został w narożniku południowo-zachodnim kwadratu, wielkości 2 m x 1,5 m. W profilu południowym odsłonięto fragment lica muru nr 2 (Fig. 17), a w profilu zachodnim (Fig. 18) widoczny jest poziom zniszczonej polepy (warstwa XVI). Poniżej polepy zalega kolejna warstwa śmietnikowa (XVII): popiół, węgiel drzewny, kości i nieliczne, niecharakterystyczne fragmenty ceramiki, głównie lepianej. W całym zasypie sondażu 2, mającym charakter śmietnika, występujący materiał masowy to przede wszystkim fragmenty amfor hellenistycznych i rzymskich, a także liczne fragmenty ceramiki lepianej i nieliczne – ceramiki stołowej.

Wybrane zabytki z tego sondażu, to : fragment imadła amfory ze stemplem – Rodos, koniec III – początek II wieku p.n.e. /T/99/XXV/29p/ oraz kolejny guzik kościany /T/99/XXV/30p/.

Sondaż 3. Założony został wzdłuż burty północnej kwadratu 3, o wymiarach 4,5 m x 1,40 m. Odsłonił zagruzowanie w części wschodniej i fragment konstrukcji kamiennej w części zachodniej. Dalsze badania pozostawiono na następny sezon. Materiał masowy to przede wszystkim fragmenty amfor hellenistycznych i rzymskich, nieliczne fragmenty ceramiki lepianej. Ogólny charakter warstwy – śmietnikowy, na co wskazuje liczna obecność węgla drzewnego, popiołu i przepalonych kości.

Na wybrane zabytki z sondażu składają się dwa fragmenty imadeł amfor ze stemplami – Rodos, pierwsza połowa II wieku p.n.e. /T/99/XXV/27p, 34p/.

Podsumowując kampanię 1999 roku podkreślić należy przede wszystkim odsłonięcie konstrukcji kamiennych istniejących bezpośrednio przed zachodnim murem obronnym hellenistycznego Tanais. Charakter tych konstrukcji nie jest na razie jasny. Istnienie w tym miejscu muru nr 2 (kwadrat 3, sondaż 2) sugeruje piwnicę, a zatem – bruk odsłonięty w kwadratach 1 i 2 mógłby być fragmentem brukowanego dziedzińca (placem ? ulicą ?).

Nie sposób także pominąć wspaniałe zachowanego pochówku jeźdźcy z koniem, o bardzo bogatym wyposażeniu grobowym. Przynależność etniczna zmarłego nie jest jasna, stąd też dla nas pozostaje on wojownikiem kaganatu chazarskiego.

Kolejny raz potwierdziliśmy przydatność metod geofizycznych dla prospekcji terenowej; ich rezultaty są pomocne w momencie wytyczania konkretnego wykopu.

S. A. PLETNEVA, *Saltovo - majacka kul'tura*, in: *Stepi Evrazii v epochu srednevekov'ja*, Moskva 1981, p. 62-75; V. S. AKSENOV, S. I. VOLOVNIK, *Novyj saltovskij mogil'nik v verchnem*

Podoneł'e, Donskaja archeologija 3-4, 1999, p. 34-40; A. I. AJBABIN, *Étničeskaja istorija rannevizantijskogo Kryma*, Simferopol' 1999, p. 174, fig. 75.

TATIANA ARSENIĘWA, TOMASZ SCHOLL

A REPORT ON SURVEY CARRIED OUT IN THE AREA OF THE ANCIENT CITY OF TANAIS

SUMMARY

During the first season of the survey an area of over 6 km² was examined. All the sites were marked on the map – those already known and the newly discovered ones; together – 72 archaeological sites.

From the point of view of ancient archaeology,

the most interesting result of the first season is finding a location of two sites, which might contain the remains of structures of country house type. Both sites are not farther than 1 km from the city of Tanais.

TATIANA ARSENIĘWA, TOMASZ SCHOLL

**THE REPORT ON THE EXCAVATION CAMPAIGN
IN THE WESTERN PART OF THE NECROPOLIS IN TANAIS IN 1999**

SUMMARY

Excavations in 1999 started in the area adjacent to the external (western) side of the city Tanais, probably destroyed by the king of Bospor – Polemon – in the end of the 1st century B.C. During the campaign fragments of stone structures of the unknown character were discovered. Supposedly this is a building located just behind

the city walls, with a stone basement and a paved, open yard.

We also came across an excellently preserved burial of a horseman with a horse. Judging from the rich burial goods it is a grave of a warrior of the Khazar kaganat from 9th, 10th centuries.

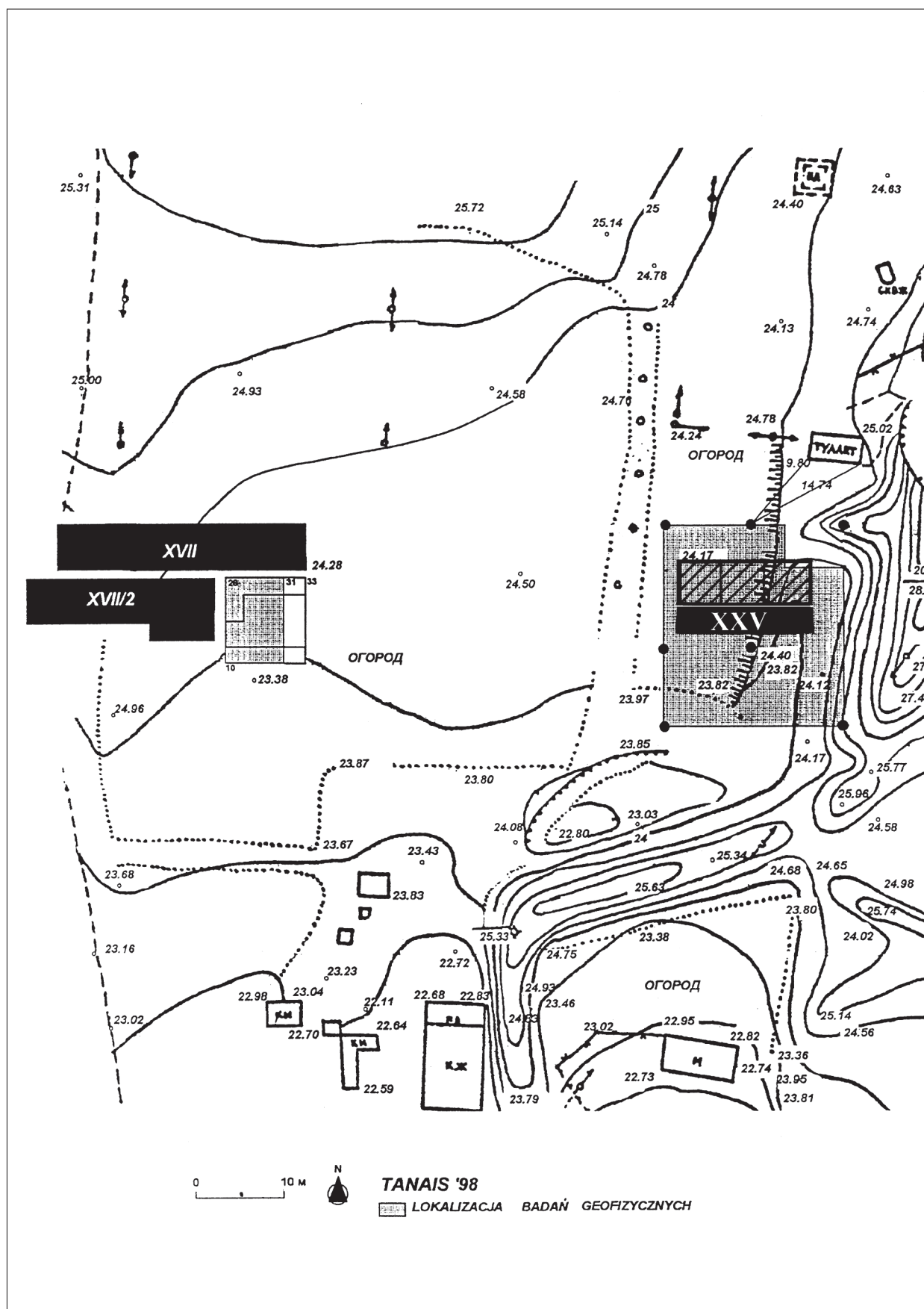

Fig. 1. Lokalizacja badań geofizycznych i wykopu XXV. Rys. K. Misiewicz.

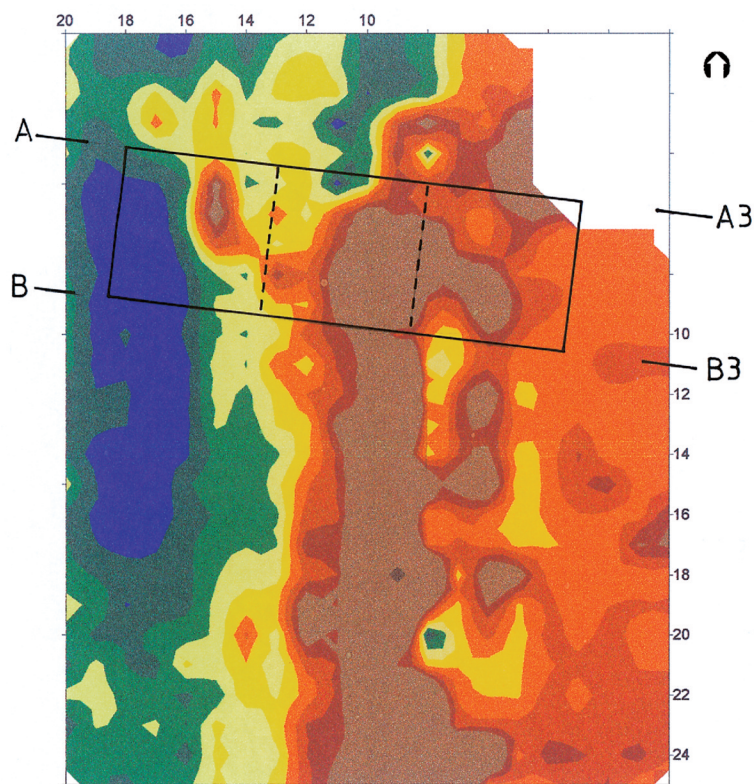

Fig. 2. Mapa rozkładu oporności gruntu i naniesiony wykop XXV.

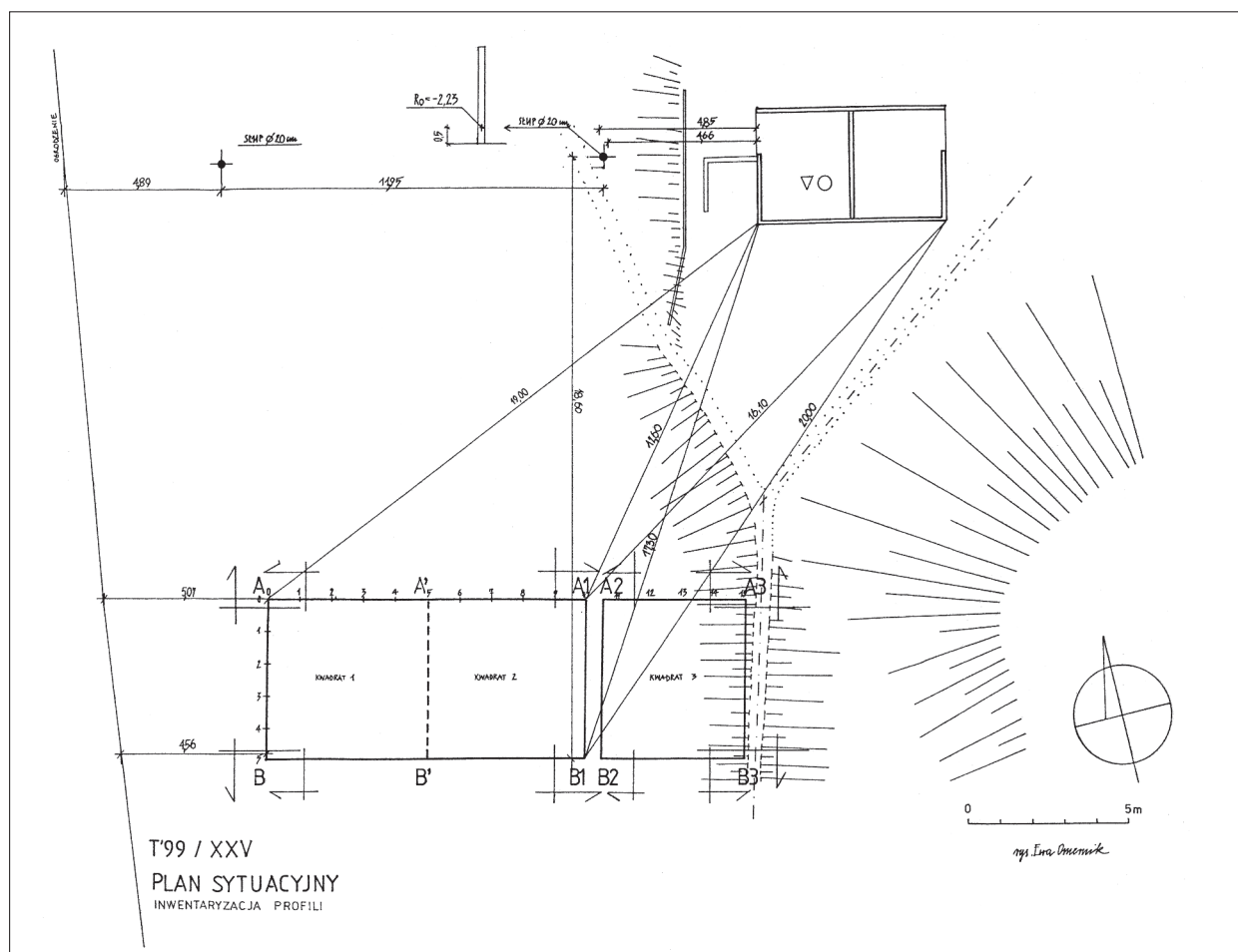

Fig. 3. Plan sytuacyjny i inwentaryzacja profili. Rys. E. Omernik.

PLANSZA 4

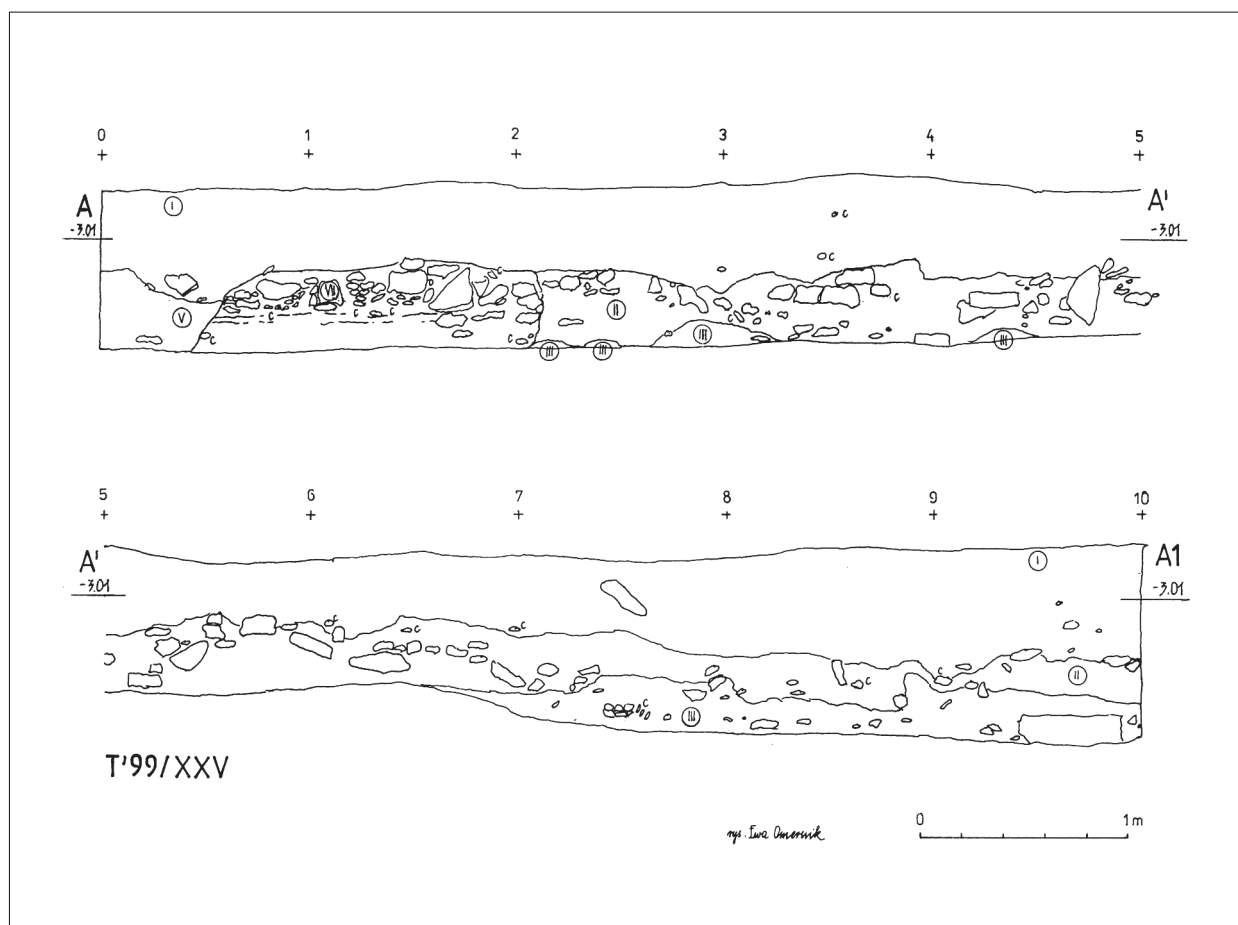

Fig. 4. Profil północny kwadratów 1 i 2. Rys. E. Omernik.

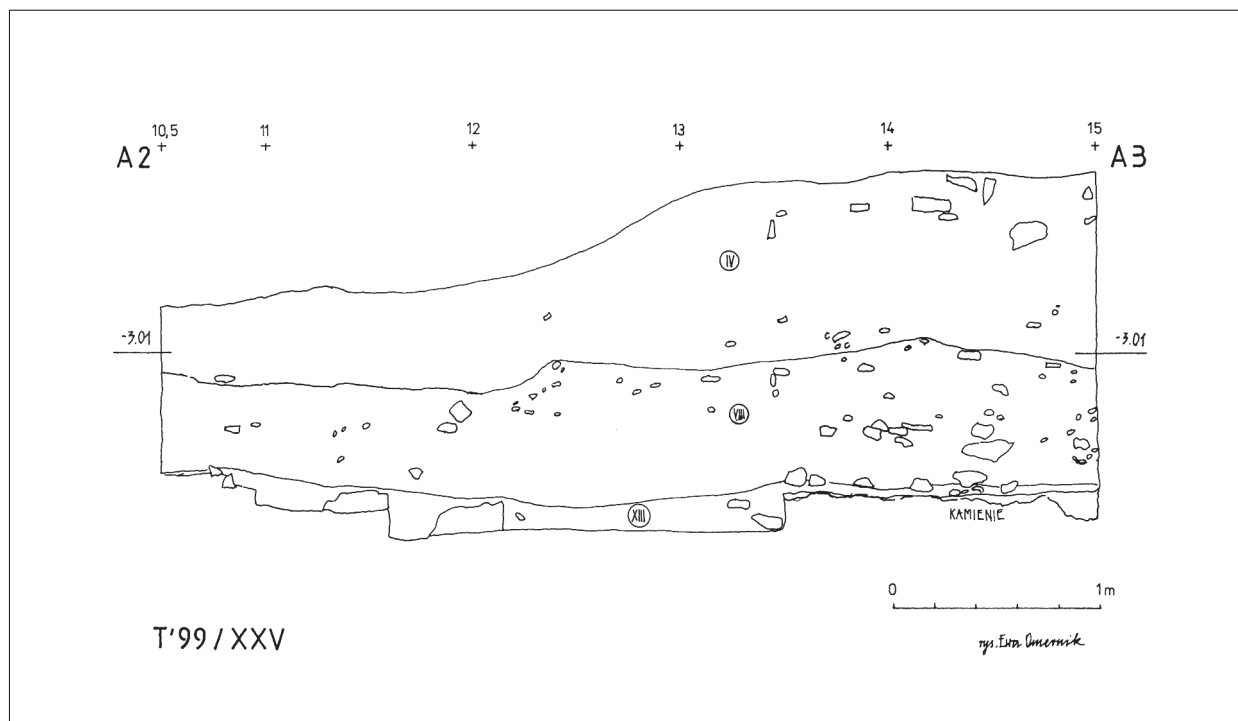

Fig. 5. Profil północny kwadratu 3. Rys. E. Omernik.

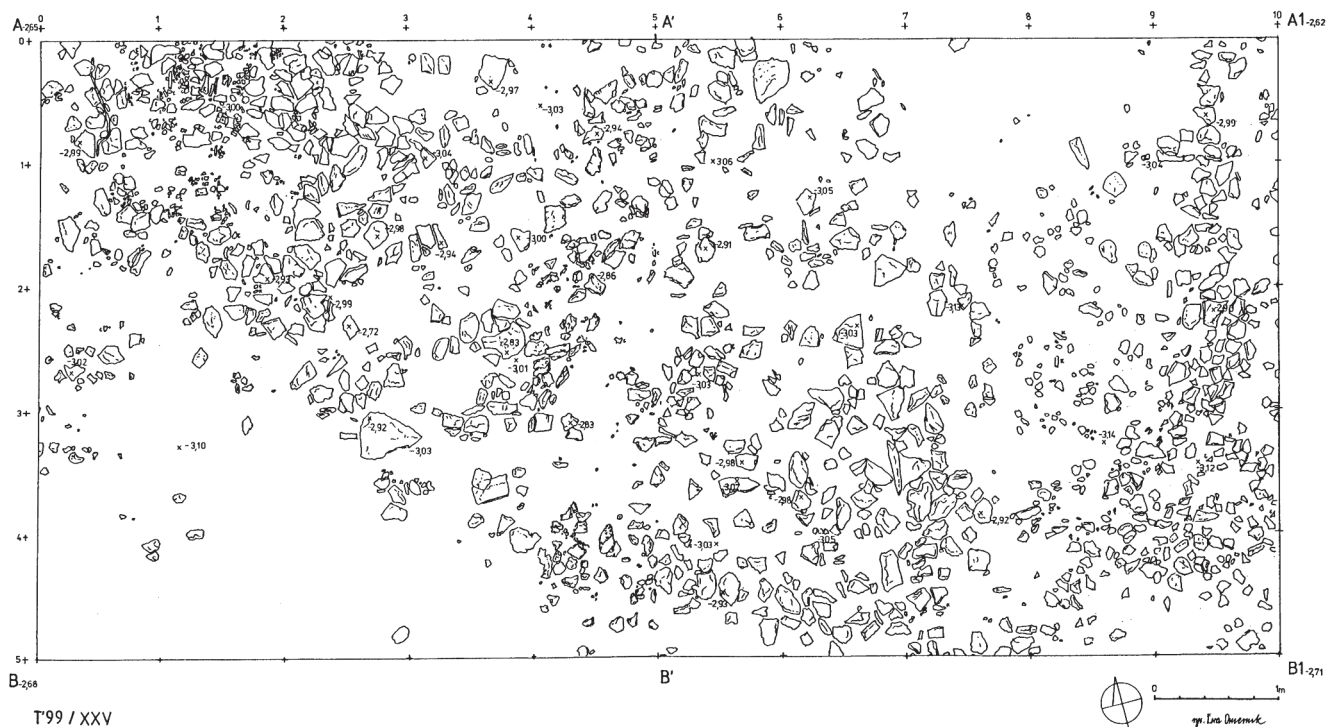

Fig. 6. Kwadraty 1 i 2, strop warstwy II. Rys. E. Omernik.

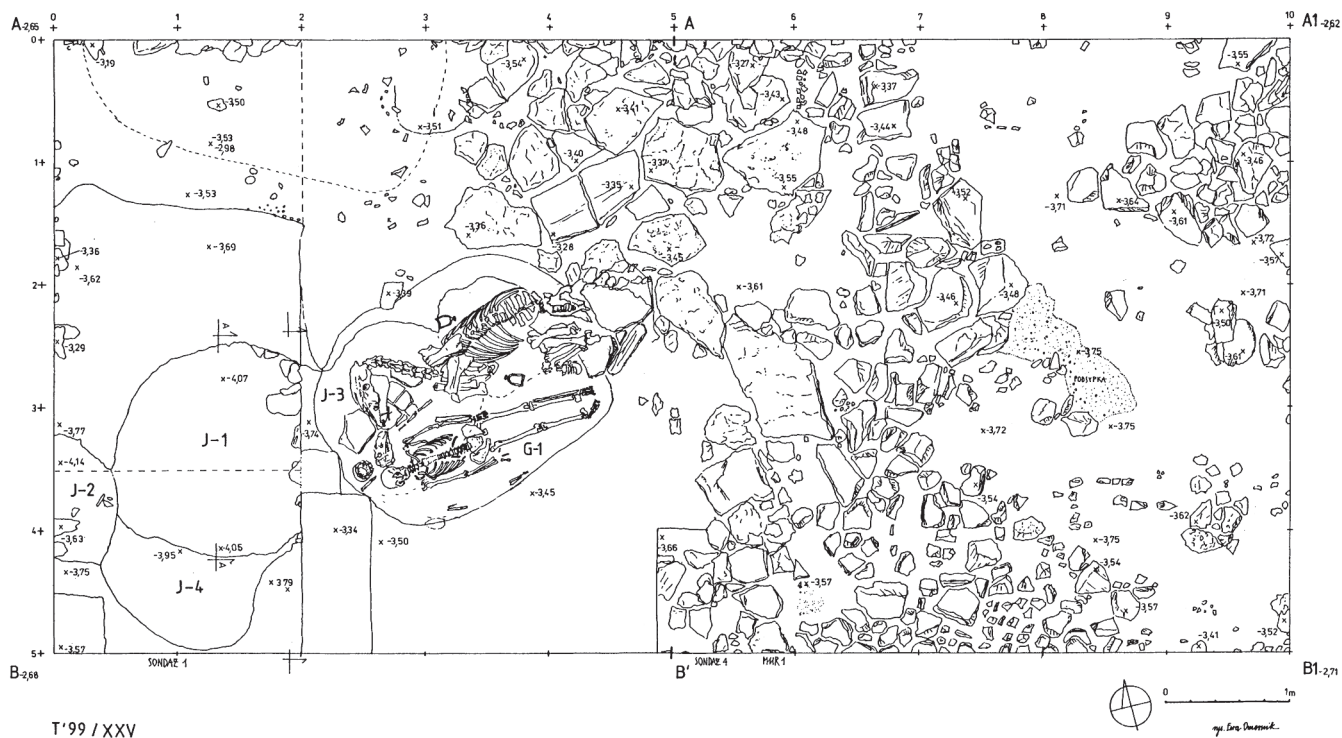

Fig. 7. Wykop XXV, kwadraty 1 i 2. Rys. E. Omernik.

PLANSZA 6

Fig. 8. Pochówek G-1. Fot. T. Scholl.

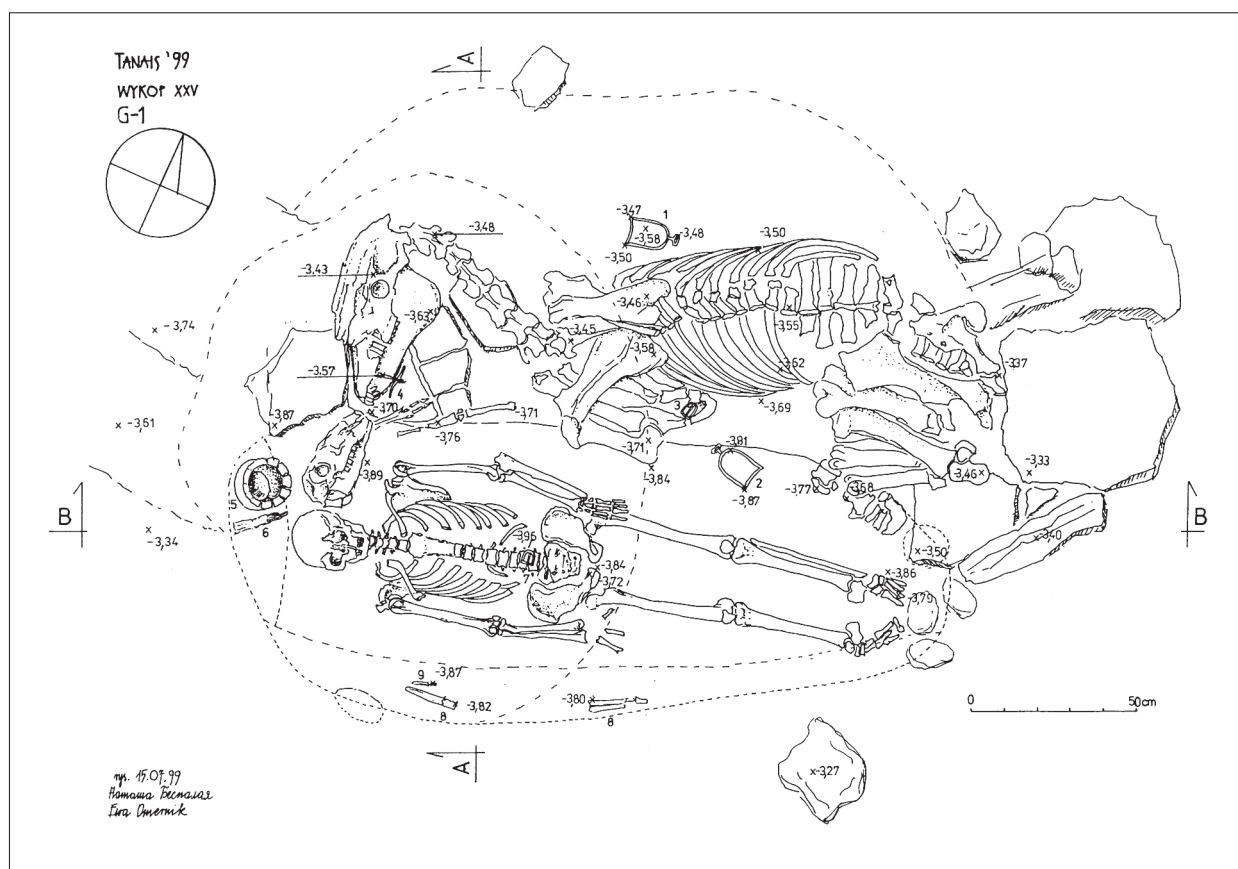

Fig. 9. Pochówek G-1. Rys. N. Biespałaja i E. Omernik.

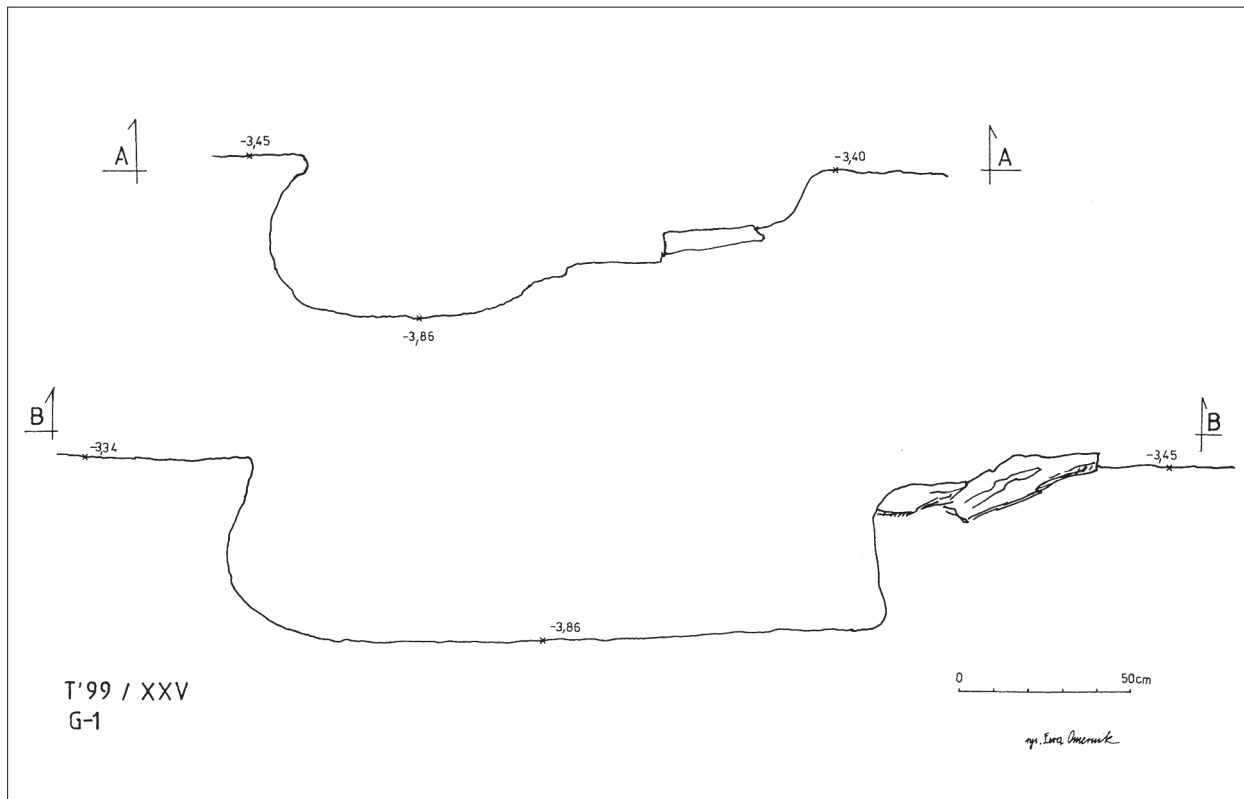

Fig. 10. Przekroje G-1. Rys. E. Omernik.

Fig. 11. G-1. Żelazne elementy końskiej uprzęży. Fot. T. Scholl.

PLANSZA 8

Fig.12. G-1. Kość barania i tkwiący w niej nóż żelazny. Fot. T. Scholl.

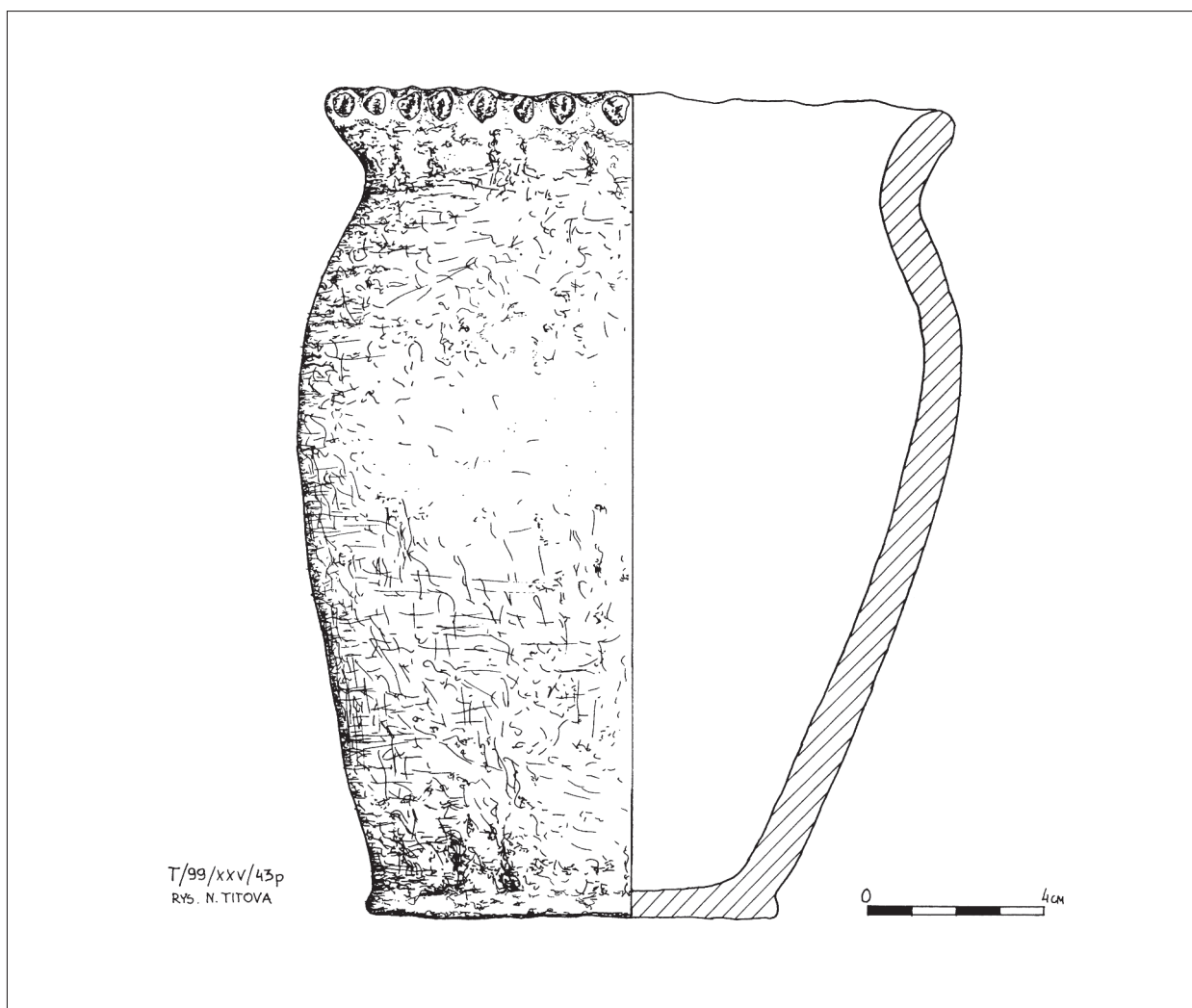

Fig. 13. G-1. Naczynie. Rys. N. Titova.

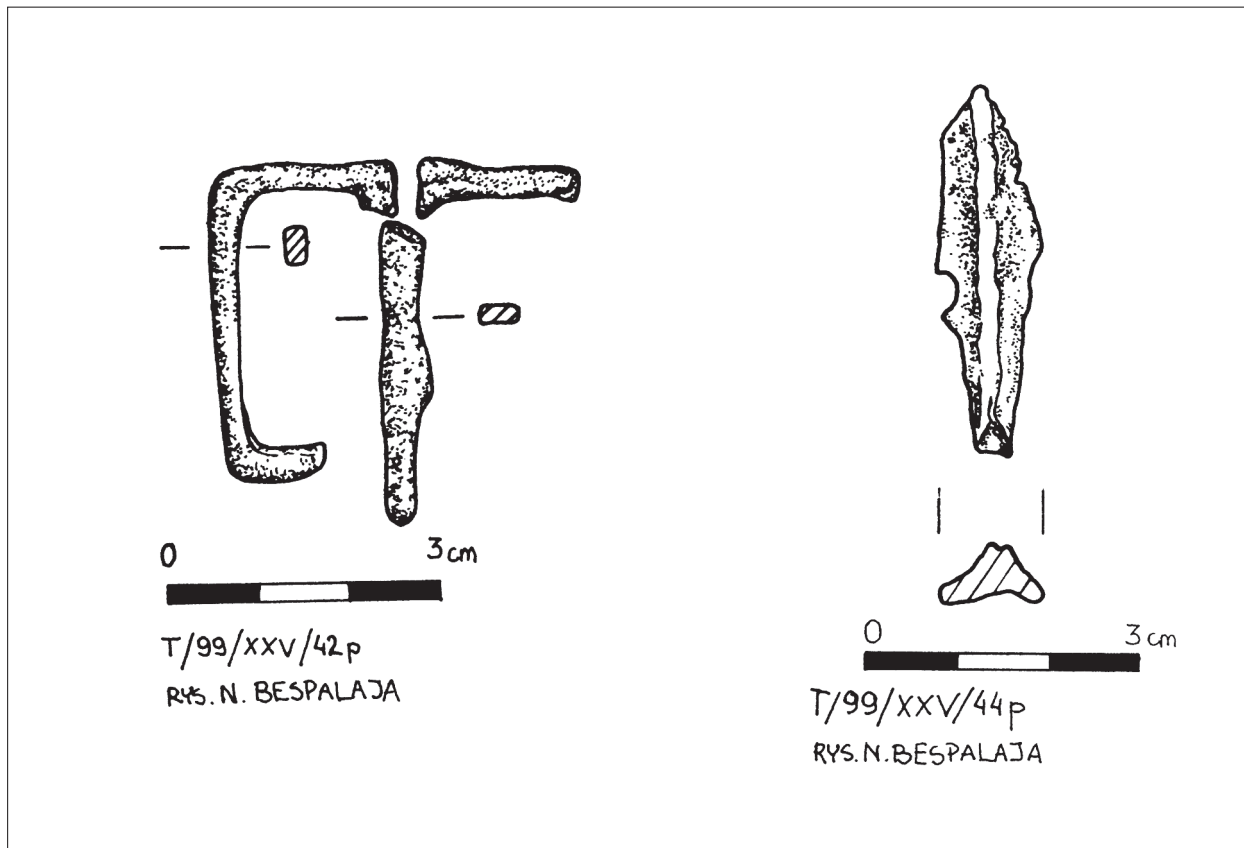

Fig.14. G-1. Klamra od pasa i żelazny grot strzały. Rys. N. Biespałaja.

Fig. 15. G-1. Kościane okładziny łuku. Fot. T. Scholl.

PLANSZA 10

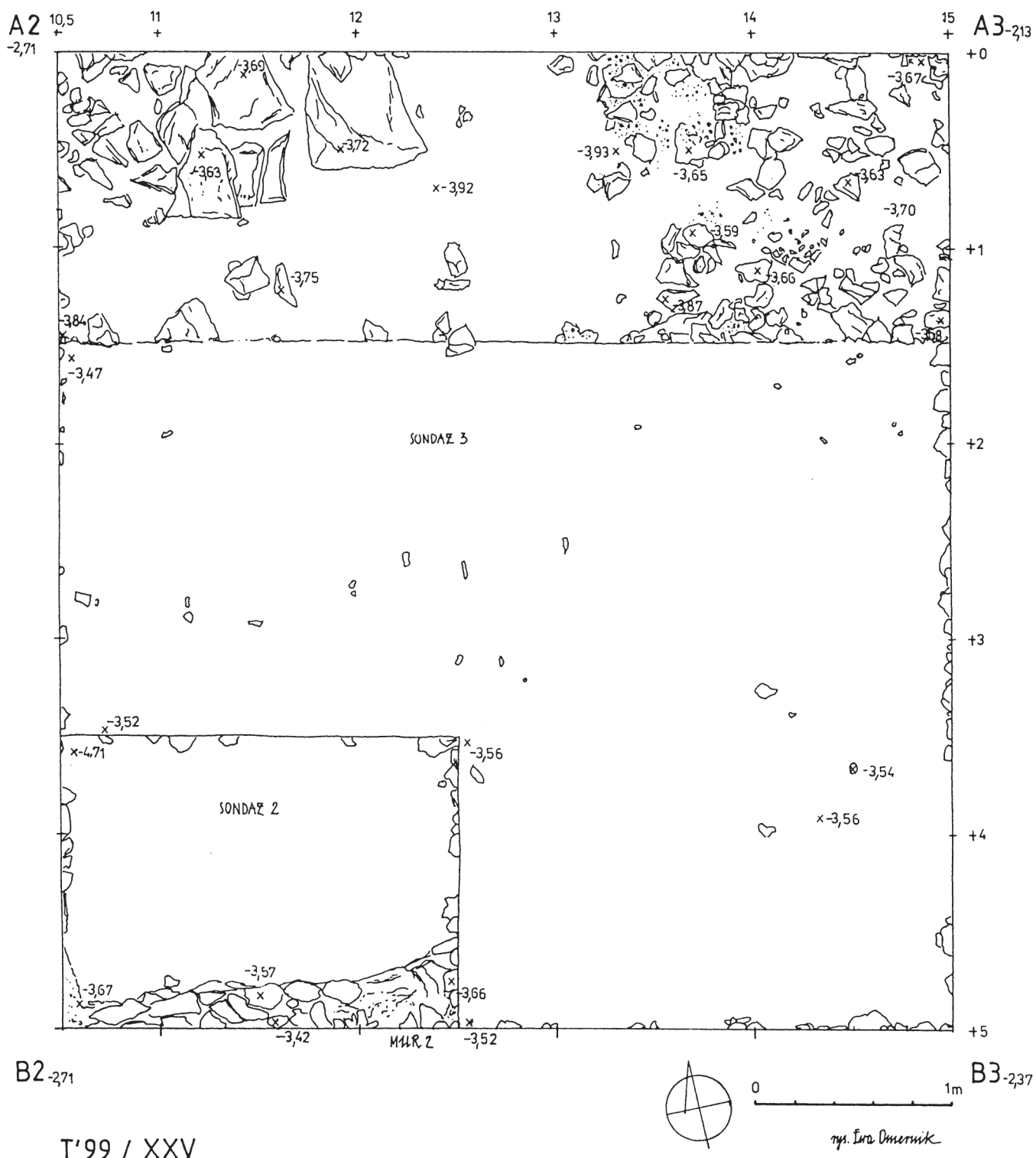

Fig. 16. Kwadrat 3. Rys. E. Omernik.

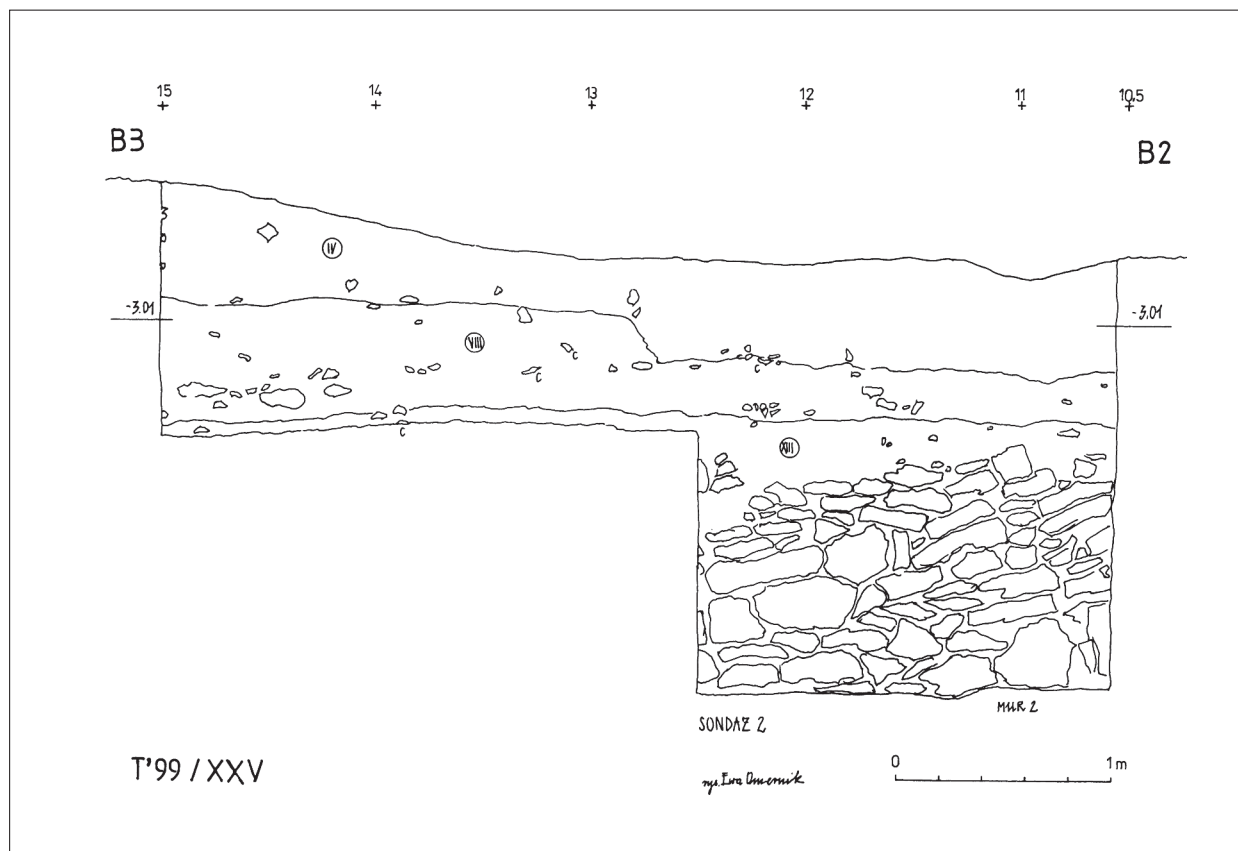

Fig. 17. Profil południowy kwadratu 3. Rys. E. Omernik.

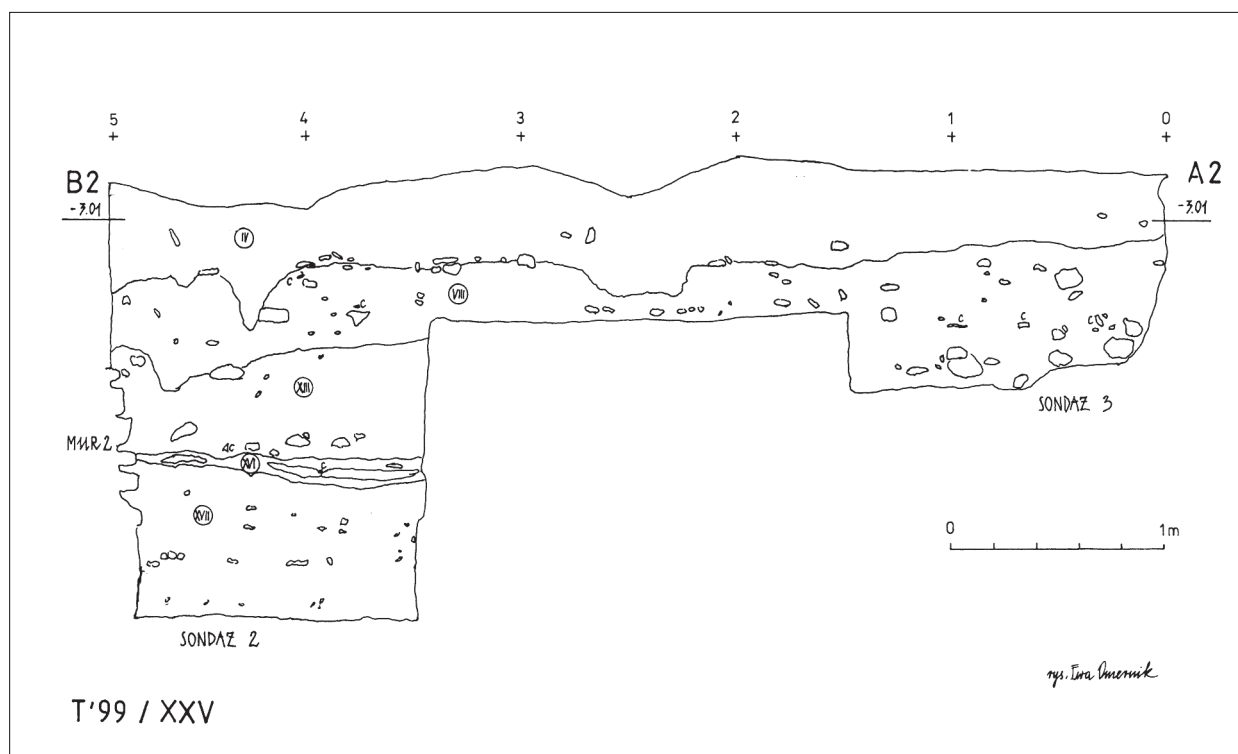

Fig. 18. Profil zachodni kwadratu 3. Rys. E. Omernik.